ਸੰਗਤਿ

ਭਾਗ-6

'ਸੰਗਤਿ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਸੰਗਤਿ' ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ ਪਿਛਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ—'ਸਰੀਰਕ ਸੰਗਤ', 'ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਗਤ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸੰਗਤ' ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ । ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹਨ ।

4. ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ :—

ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਬੰਧੀਆਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ—ਮਾਂ, ਬਾਪ, ਭੈਣ, ਭਰਾ, ਪਤੀ, ਪਤਨੀ, ਬਚਿਆਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਥਵਾ ਹੋਰ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ 'ਮੌਤਾਂ' ਦਾ ਮਨ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ ਤੇ ਸਦਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਐਸੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਯਾਦ ਅਥਵਾ 'ਚਰਚਾ' ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਸਦਮਿਆਂ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਅਥਵਾ 'ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ' ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਜਦ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ 'ਮੋਹ' ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਯਾ ਘਿਰਣਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤੀਬਰ 'ਘਿਰਨਾਂ ਦੇ ਭਾਂਬੜ' ਮੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਤਨ, ਮਨ, ਹਿਰਦਾ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਸੜਦਾ, ਬਲਦਾ, ਕੁਲਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਐਸੀਆਂ ਘਿਰਣਤ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਘਿਰਣਤ ਸ਼ਖਸ ਲਈ ਐਲਰਜੀ (allergy) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਖਸ ਮਰ-ਮੁਕ ਭੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਯਾਦ ਰਾਹੀਂ 'ਸੰਗ' ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ 'ਸਣ ਕਪੜੀ ਅੱਗ ਲਗ' ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

'ਹਉਮੈ' ਵਿਚੋਂ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਪਜਦਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਮਾਇਕੀ

'ਪਦਾਰਥਾਂ' ਯਾ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਅਪਣੱਤ ਅਥਵਾ ਪਕੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੀ ਅਪਣੱਤ ਅਥਵਾ ਪਕੜ ਨੂੰ ਹੀ 'ਮੋਹ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਰੂਹ' ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਿਉਂਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ 'ਸੰਗ' ਅਥਵਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਮੋਹ' ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ 'ਮੋਹ-ਮਮਤਾ' ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਇਹ 'ਮੋਹ' ਸਾਡੇ ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ 'ਮੌਤ' ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ 'ਮੋਹ' ਦੀ ਅੰਸ਼ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਪਿਆਰ ਅਥਵਾ 'ਮੋਹ' ਵਾਲੇ 'ਮੁਰਦੇ' ਅਤੇ
'ਨਫ਼ਰਤ' ਵਾਲੇ ਮੁਰਦਿਆਂ

ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ 'ਮੇਲ' ਯਾ 'ਸੰਗਤ' ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼, ਕੁਲਝਣਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਐਸੀ ਘਿਰਣਤ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ 'ਮੁਰਦਿਆਂ' ਦੀ 'ਖਿਆਲੀ ਸੰਗਤ' ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਘੋਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ—ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ 'ਸਦਮੇ' ਯਾ 'ਘਿਰਣਾ' ਦੀ ਰੰਗਤ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਉਤਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤਾਈਂ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ 'ਮੋਹ' ਯਾ 'ਘਿਰਣਾ' ਵਾਲੇ ਕਈ 'ਮੁਰਦੇ' ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਜਾਈਂ, ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ 'ਵਸਾਏ' ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤਾਈਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼-ਕੁਲਝਣਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ।

ਇਹੁ ਜਗੁ ਮੋਹ ਹੇਤ ਬਿਆਪਿਤੰ ਦੁਖੁ ਅਧਿਕ ਜਨਮ ਮਰਣੰ ॥ (ਪੰਨਾ-505)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਅਥਵਾ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਅੰਦਰ ਆਪੂੰ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ 'ਕਬਰਸਤਾਨ' ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ 'ਮੋਹ-ਮਾਇਆ' ਵਾਲੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ 'ਯਾਦਾਂ'—'ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ' ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਲ-ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਵਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਮੋਹ' ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨਾਲ ਪਾਲਦੇ-ਪੋਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਰਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਕੇ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਭੋਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਹਨਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ 'ਯਾਦ ਅਥਵਾ ਚੇਤੇ' ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ 'ਭੂਤਾਂ' ਨੂੰ 'ਜਗਾਉਣਾ' ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਮਰੇ ਹੋਏ ਅਣਹੋਂਦੇ 'ਸਰੀਰ' ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ 'ਮੁਰਦੇ' ਦੀ 'ਖਿਆਲੀ ਸੰਗਤ' ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ, ਸਾਡੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਘੋਰ ਭਰਮ ਹੈ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਪਰਵਿਰਤ ਹੈ ।

ਵੀਰਵਾਰਿ ਵੀਰ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਏ ॥
ਪ੍ਰੇਤ ਭੂਤ ਸਭਿ ਦੂਜੈ ਲਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ-841)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਐਸੇ ਝੂਠੇ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਿ ਅੰਧੁ ਪਿਆਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-138)

ਏਤੁ ਮੋਹਿ ਫਿਰਿ ਜੂਨੀ ਪਾਹਿ ॥
ਮੋਹੇ ਲਾਗਾ ਜਮ ਪੁਰਿ ਜਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-356)

ਮੂਏ ਕਉ ਰੋਵਹਿ ਕਿਸਹਿ ਸੁਣਾਵਹਿ
ਭੈ ਸਾਗਰ ਅਸਰਾਲਿ ਪਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-906)

ਬਾਲਕੁ ਮਰੈ ਬਾਲਕ ਕੀ ਲੀਲਾ ॥ ਕਹਿ ਕਹਿ ਰੋਵਹਿ ਬਾਲੁ ਰੰਗੀਲਾ ॥
ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ ਸੋ ਤਿਨ ਹੀ ਲੀਆ ਭੂਲਾ ਰੋਵਣਹਾਰਾ ਹੇ ॥
ਭਰਿ ਜੋਬਨਿ ਮਰਿ ਜਾਹਿ ਕਿ ਕੀਜੈ ॥ ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰਿ ਰੋਵੀਜੈ ॥
ਮਾਇਆ ਕਾਰਣਿ ਰੋਇ ਵਿਗੂਚਹਿ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਾ ਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ-1027)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਵੈਰੀ ਲਈ ਘਿਰਨਾ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ 'ਵੈਰ' ਦੀ ਘਿਰਨਾ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਘਿਰਨਾ, ਐਲਰਜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ — ਜੋ ਵੈਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਭੀ ਐਸੇ ਮੋਏ ਹੋਏ ਘਿਰਣਤ ਬੰਦੇ ਦੀ 'ਯਾਦ' ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤੀ 'ਐਲਰਜੀ' ਦੀ 'ਅੰਸ' ਮੁੜ 'ਜਾਗ' ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਵੈਰ, ਵਿਰੋਧ, ਨਫਰਤ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਅਜਾਈਂ ਸੜਦੇ, ਬਲਦੇ ਅਤੇ ਕੁਲਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਘਿਰਨਾ' ਦੀ ਅੱਗ ਅਥਵਾ 'ਐਲਰਜੀ' ਦੇ ਹਰ ਦੌਰੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਤਨ-ਮਨ ਸੜ-ਬਲ ਕੇ ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ ਤੇ ਮੰਨੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਘਿਰਨਾ ਦੀਆਂ ਤੀਖਣ ਕਿਰਨਾਂ (vibrations) ਰਾਹੀਂ ਮੁਰਦੇ 'ਵੈਰੀ' ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜਾ ਸਾੜਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਘਿਰਨਾ ਦੀ ਰੰਗਤ ਨਾਲ ਲਥ-ਪਥ ਹੋਈ ਸਾਡੀ 'ਰੂਹ', 'ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ' ਦਾ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ 'ਬਦਲੇ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ

ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਾਡੀ ਰੂਹ 'ਭੂਤ' ਬਣ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜਾ ਚਿੰਬੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤੀਖਣ 'ਮੋਹ' ਯਾ ਘਿਰਨਾ ਦੀ ਅੰਸ, 'ਰੰਗਤ' ਅਥਵਾ ਐਲਰਜੀ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ 'ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ' ਦੀ ਜੂਨ ਭੀ ਧਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ—ਜੋ ਕਿ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ 'ਨਰਕ ਘੋਰ' ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ।

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਰੇਤੁ ਹੈ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥
ਏਹ ਜਮ ਕੀ ਸਿਰਕਾਰ ਹੈ
ਏਨ੍ਾ ਉਪਰਿ ਜਮ ਕਾ ਡੰਡੁ ਕਰਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-513)

ਸਪੁ ਪਿੜਾਈ ਪਾਈਐ ਬਿਖੁ ਅੰਤਰਿ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ॥
ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਪਾਈਐ ਕਿਸ ਨੋ ਦੀਜੈ ਦੋਸੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1009)

'ਮੋਹ' ਯਾ 'ਘਿਰਨਾ' ਦੇ ਤੀਖਣ ਵਲਵਲੇ, ਦੋਹਾਂ ਰੂਹਾਂ ਲਈ, ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੀ, ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਜਿਉਂਦਿਆਂ' ਦੀ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਨਾਲੋਂ 'ਮੁਰਦਿਆਂ' ਦੀ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ।

ਐਸੀ 'ਜਿਉਂਦਿਆਂ' ਅਤੇ 'ਮੁਰਦਿਆਂ' ਦੀ ਕੁਸੰਗਤ ਤੋਂ 'ਬਚਣ' ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨੁਸਖੇ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ—

'ਰੋਸੁ ਨ ਕਾਹੂ ਸੰਗ ਕਰਹੁ'
'ਆਪਨ ਆਪੁ ਬੀਚਾਰਿ'
'ਪਰ ਕਾ ਬੁਰਾ ਨ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤ'
'ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ'
'ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਢਾਇ'
'ਨਿੰਦਾ ਭਲੀ ਕਿਸੈ ਕੀ ਨਾਹੀ'
'ਖਿਮਾ ਧੀਰਜ' ਦੀ ਆਦਤ,
'ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ'
'ਦਇਆ ਜਾਨੈ ਜੀਅ ਕੀ'
'ਚਲਣ ਜਾਨਿ ਜੁਗਤਿ ਮਿਹਮਾਣਾ'
'ਪਰਨਿੰਦਾ ਸੁਣਿ ਆਪੁ ਹਟਾਵੈ'
"ਛੋਡਿ ਅਉਗਣ ਚਲੀਐ" ।

ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਯਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ 'ਰੋਸ' ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ 'ਹੋਊ' ਅਥਵਾ 'ਕੋਈ ਨਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਭੁਲਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਖਿਮਾ' ਕਰ ਦਿਉ । ਜੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ 'ਰੋਸ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ 'ਰੋਸੇ-ਗਿਲੇ' ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਫੱਟੀ ਉਤੇ ਉਕਰੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਇਹ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਧਸ, ਵਸ, ਰਸ ਕੇ ਐਲਰਜੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸੇ-ਗਿਲਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ।

Forgive and forget at once
Malice against none,
Love for all.

5. ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੰਗਤ :—

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਰੰਗਾਂ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ-ਮਨਮੋਹਣੀ 'ਕੁਦਰਤ' ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਇਸ 'ਕੁਦਰਤ' ਅੰਦਰ ਗੁਪਤ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ 'ਚੋਜ ਵਿਡਾਣਾ' ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-83)

ਨਿਕਟਿ ਜੀਅ ਕੈ ਸਦ ਹੀ ਸੰਗਾ ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਵਰਤੈ ਰੂਪ ਅਰੁ ਰੰਗਾ ॥ (ਪੰਨਾ-376)

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥...
ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨ ॥...
ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥
ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ ॥ (ਪੰਨਾ-464)

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-469)

ਆਪੇ ਜਲਿ ਥਲਿ ਵਰਤਦਾ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿਦਾ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਨਹੀ ਦੂਰੀ ਜੀਉ ॥
ਹਰਿ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਆਪਿ ਹੈ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿਦਾ
ਹਰਿ ਆਪਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੀ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ-174)

ਸਾਡਾ ਮਨ 'ਮਾਇਆ' ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਤਨਾ ਅਸਥੂਲ ਅਥਵਾ ਮਨੂਰ ਹੋ

ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ 'ਸੁਹਾਣ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ' ਵਲ ਦੇਖਣ ਦੀ 'ਫੁਰਸਤ' ਯਾ 'ਲੋੜ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ 'ਦ੍ਰਿਸ਼' ਅਤੇ ਸੁਹਣੱਪ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ 'ਭਾਵਨੀ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਬਾਗ, ਬਗੀਚੇ, ਪਾਰਕਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਫੁਰਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਖਰਚਾ ਅਤੇ ਉਦਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਅਤੇ ਪਾਰਕਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਸੋਹਣੇ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ 'ਸੰਗ' ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ।ਐਸੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਰੰਗ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਮਨ ਦੀ 'ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਗਤ' ਹੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ—ਕਵੀ, ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਗਾਇਕ ਆਦਿ ਕਲਾਕਾਰ, ਕੋਮਲ ਮਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਆਮ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰਵਿ ਰਹੇ ਗੁਪਤ 'ਕਰਤੇ' ਅਥਵਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਹਸਤੀ' ਨੂੰ ਬੁਝ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ —

ਹੋਂਦ
ਸ਼ਕਤੀ
ਕਲਾਕਾਰੀ
ਕੋਮਲ ਹੁਨਰੀ
ਰੰਗ
ਰਸ
ਸੋਹਜ
ਸੁਹਣੱਪ
ਵਿਲੱਖਣ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ

ਨੂੰ 'ਮਾਣਕੇ' ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ 'ਸਮੀਪਤਾ' ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤਿ' ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ, ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ, ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ, 'ਵਾਹ-ਵਾਹ', ਅਸਚਰਜਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ 'ਆਤਮ-ਰੰਗ' ਤੇ 'ਰਸ' ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਅਕਹਿ ਬਿਸਮਾਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ

ਬੇਖੁਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੰਗ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਗੇ ਫਿਰਹਿ ਜੰਤ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਅਗਨੀ ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਧਰਤੀ ਵਿਸਮਾਦੁ ਖਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਾਦਿ ਲਗਹਿ ਪਰਾਣੀ ॥...
ਵਿਸਮਾਦੁ ਨੇੜੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੂਰਿ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੇਖੈ ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ ॥
ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ ॥
ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂ ਰੈ ਭਾਗਿ ॥ (ਪੰਨਾ–463–64)

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਜਲਿ ਥਲਿ ਭਰਪੂਰੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–515)

ਹਉ ਬਨੁ ਬਨੋ ਦੇਖਿ ਰਹੀ ਤ੍ਰਿਣੁ ਦੇਖਿ ਸਬਾਇਆ ਰਾਮ ॥
ਤ੍ਰਿਭਵਣੋ ਤੁਝਹਿ ਕੀਆ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ ਰਾਮ ॥ (ਪੰਨਾ–437)

ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ 'ਆਤਮਿਕ ਸੰਗਤ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਅਨੋਖੇ ਇਲਾਹੀ ਅਹਿਲਾਦ ਦੇ ਹਲੋਰੇ ਅਥਵਾ ਝਲਕਾਰੇ ਦਾ ਰੰਗ–ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਬਦ' ਯਾ 'ਨਾਮ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਗੁਪਤੋ ਵਰਤੈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਰੀ ਜੀਉ ॥
(ਪੰਨਾ–597)

ਕੁਦਰਤਿ ਦੇਖਿ ਰਹੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਨਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ–1043)

6. ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ :—

ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਸਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ 'ਬਚਨ' ਅਥਵਾ 'ਬੋਲੀ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ 'ਬਚਨਾਂ' ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਹਾ ਕਿ ਆਦਰ–ਭਾਉ, ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਸ਼ਾਤਮਈ, ਸੁਹਾਵਣੇ, ਕੋਮਲ, ਮਿਠੇ ਬਚਨ ਸਹਿਜ–ਸੁਭਾਇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ, ਪਿਆਰ, ਠੰਢ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ–ਭਾਵਨੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ — ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਕ੍ਰੋਧ, ਘਿਰਨਾ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਕਠੋਰ, ਕੌੜੇ, ਫਿਕੇ, ਹਿਰਦੇ–ਵੇਧਕ ਬਚਨ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਘਿਰਨਾਂ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਤੇ ਤੀਖਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਠੋਰ ਬਚਨ — 'ਤੀਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ' ਖਿਨ ਪਲ ਵਿਚ ਸੁਣੇ ਤੇ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ 'ਬਚਨਾਂ' ਅਥਵਾ 'ਬੋਲਾਂ' ਦਾ ਅਸਰ ਮਨ ਉਤੇ ਗਹਿਰਾ ਉਕਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਾਈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀਆਂ 'ਚੀਸਾਂ' ਭੁਗਤਦੇ

ਹਾਂ । ਐਸੇ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਵਾਲੇ ਤੀਖਣ 'ਬੋਲਾਂ' ਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਕੇ 'ਮਾਨਸਿਕ ਜ਼ਖਮਾਂ' ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਤੀਖਣ ਚੀਸਾਂ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਬਲਦੇ, ਕੁਲਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਐਸੇ ਕਠੋਰ 'ਬਚਨਾਂ' ਨੂੰ —

ਸੁਣਨਾ,
ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ
ਮੁੜ-ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ 'ਬੋਲਾਂ' ਨੂੰ ਘੋਟਣਾ

ਹੀ 'ਬਚਨਾਂ' ਰਾਹੀਂ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਕਰਨੀ ਹੈ ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ 'ਸੱਸ' ਦੁਆਰਾ 'ਨੂੰਹ' ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ —

'ਕੁਲੱਖਣੀ'
'ਕੁਚੱਜੀ' ਆਦਿ ।

'ਸੱਸ' ਦੇ ਐਸੇ 'ਮਿਹਣੇ' ਅਥਵਾ ਬਚਨਾ ਦੇ ਤੀਰ ਨੂੰਹ ਦੇ ਮਨ, ਚਿਤ, ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚ ਧਸ-ਵਸ-ਰਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ, ਮੁੜ-ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਕੇ 'ਨੂੰਹ' ਘਿਰਨਾ ਅਤੇ ਕੁਲਝਣਾ ਦੇ 'ਭੱਠ' ਵਿਚ ਸੜਦੀ ਬਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 'ਪੇਕੇ-ਸੌਹਰੇ' ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਘਿਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾੜਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਤਨੀ ਤੀਖਣ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਅਥਵਾ 'ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਤੀਰ' ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ-ਚਿਤ ਵਿਚ ਉਤਨਾ ਹੀ ਗਹਿਰਾ 'ਜ਼ਖਮ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ 'ਯਾਦ' ਦੁਆਰਾ ਘੋਟ-ਘੋਟ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤੀਖਣ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਜਿਸ ਦੀ ਨੋਕ 'ਥੋਹਰ ਦੇ ਕੰਡੇ' ਵਾਂਗ, ਹਰ ਵਾਰ 'ਯਾਦ' ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਨਿੱਘਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਿਉ ਜਿਉ ਚਲਹਿ ਚੁਭੈ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ' ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਿਰਨਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੜਦੇ, ਬਲਦੇ ਅਤੇ ਕੁਲਝਦੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਥੇ 'ਦ੍ਰੋਪਤੀ' ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭੀ ਠੀਕ ਢੁਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ', ਤਾਂ ਇਹ 'ਬੋਲ' ਤੀਖਣ ਬਾਣ ਵਾਂਗ ਜਾ ਲਗੇ ਤੇ ਇਸ ਬਚਨ ਦੀ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਦਾ ਇਤਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ, ਗਹਿਰਾ ਤੇ ਤੀਖਣ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 'ਦ੍ਰੋਪਤੀ' ਨੂੰ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨਗਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਰਸ਼ੇਤਰ ਵਿਚ 'ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਜੰਗ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਖਲਕਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ।

ਅੰਦਰਿ ਸਭਾ ਦੁਸਾਸਣੈ ਮਥੇਵਾਲਿ ਦ੍ਰੋਪਤੀ ਆਂਦੀ ।
ਦੂਤਾ ਨੋ ਫੁਰਮਾਇਆ ਨੰਗੀ ਕਰਹੁ ਪੰਚਾਲੀ ਬਾਂਦੀ । (ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. 10/8)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਿਕਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਉਂ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ–473)

ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖਿ ਝਗੜਾ ਪਾਵਣਾ ॥ (ਪੰਨਾ–566)

ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ–473)

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ ॥
ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥
ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ ॥
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ ॥ (ਪੰਨਾ–1384)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਡਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੰਡੇ ਤੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲੇ ਦੁਖ–ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ । ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਤਾਹਨਿਆਂ–ਮਿਹਣਿਆਂ ਅਥਵਾ ਕੌੜੇ ਤੀਖਣ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ 'ਹੋਊ' ਯਾ 'ਕੋਈ ਨਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਭੁਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਬੋਲਾਂ' ਦਾ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਉਤੇ ਕੋਈ 'ਅਸਰ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ—ਪਰ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਤਾਹਨਿਆਂ–ਮਿਹਣਿਆਂ ਦੇ ਕਟਾਖਮਈ ਖੁਭਵੇਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮੁੜ–ਮੁੜ 'ਯਾਦ' ਯਾ 'ਸੰਗਤ' ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਤਨ, ਮਨ, ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਧਸ–ਵਸ–ਰਸ ਕੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ 'ਰੂਹ' ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ—ਐਸੇ ਕਟਾਖਮਈ ਤੀਖਣ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਘੋਟ ਕੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਅੱਖਰ 'ਰੂਪਮਾਨ' ਹੋ ਕੇ 'ਸਾਕਸ਼ਾਤ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਨਸਿਕ 'ਭੂਤ–ਪ੍ਰੇਤ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਟਾਖਮਈ ਬੋਲਾਂ ਦੀ 'ਅਣਹੋਂਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਸਾਡੇ ਸੂਖਮ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ–ਰਾਤ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਭੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਹਨਿਆਂ–ਮਿਹਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ–ਮੁੜ 'ਯਾਦ' ਦੁਆਰਾ ਘੋਟ–ਘੋਟ ਕੇ, ਡਰਾਉਣੇ 'ਪ੍ਰੇਤਾਂ' ਵਾਂਗ ਰੂਪਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ 'ਮੇਲ–ਜੋਲ' ਅਥਵਾ 'ਸੰਗ' ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਦ–ਵਿਵਾਦ ਤੇ ਝਗੜੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਐਸੀ ਲਗਾਤਾਰ ਕੁਲਝਣਾਂ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਤੇ ਪਾਗਲ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ—ਜਦ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ

ਪਿਆਰਿਆਂ, ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀਆਂ 'ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ' ਵਾਲੀਆਂ 'ਗੱਲਾਂ' ਯਾ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ 'ਖਿਆਲੀ ਸੰਗਤ' ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਰੂਪ' ਦੇ—

ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਆਤਮਿਕ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ
ਆਤਮਿਕ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ
'ਪ੍ਰਿਮ-ਰਸ' ਭੁੰਚਦੇ ਹਾਂ
ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ
ਰਹਿਸਮਈ ਰੰਗ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ
ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ
ਪ੍ਰੀਤ ਡੋਰੀ ਦੀ ਪੀਂਘ ਝੂਟਦੇ ਹਾਂ
ਆਤਮਿਕ ਰਸ ਵਿਚ ਅਲਮਸਤ ਮਤਵਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ
ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਜਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹਾਂ
ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਫੇਰ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹਾਂ
ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਗੁਰਮੁਖ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ 'ਬੋਲ' ਯਾ 'ਤਾਹਨਾ-ਮਿਹਣਾ' ਭੀ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਨਹੀਂ 'ਪਕੜਦਾ' ਤੇ ਉਹ 'ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ' ਹੈ ਅਥਵਾ 'ਸੁਣ ਕੇ ਅਣਸੁਣਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਐਸੀ ਉਚੀ-ਸੁਚੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਏਕੁ ਬੋਲੁ ਭੀ ਖਵਤੋ ਨਾਹੀ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਸੀਤਲਈ ॥ (ਪੰਨਾ-402)

ਕੋਈ ਭਲਾ ਕਹਉ ਭਾਵੈ ਬੁਰਾ ਕਹਉ ਹਮ ਤਨੁ ਦੀਓ ਹੈ ਢਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-528)

ਨਹ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹ ਉਸਤਤਿ ਜਾ ਕੈ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨਾ ॥
ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਉ ਨਾਹਿ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨਾ ॥...

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਜਿਹ ਨਰ ਕਉ ਕੀਨੀ ਤਿਹ ਇਹ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਨੀ ॥ (ਪੰ.–633)

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮੈ ਹਭ ਵਞਾਈ ਛੋੜਿਆ ਹਭੁ ਕਿਝੁ ਤਿਆਗੀ ॥
ਹਭੇ ਸਾਕ ਕੂੜਾਵੇ ਡਿਠੇ ਤਉ ਪਲੈ ਤੈਡੈ ਲਾਗੀ ॥ (ਪੰਨਾ–963)

ਇਸ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਮਿਠੇ ਦਿਲ ਖਿਚਵੇਂ ਬੋਲ ਹੀ ਨਿਕਲਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਤੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲਾਭ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲਹਿ ਸੋ ਥਾਇ ਪਾਏ ਮਨਮੁਖਿ ਕਿਛੁ ਥਾਇ ਨ ਪਾਈ ॥ (ਪੰ.–758)

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ, ਮਿਠੇ, ਸੁਖਾਵੇਂ, ਦਿਲ–ਖਿੱਚਵੇਂ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਠੋਰ ਮਨੂਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪਿਆਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਿਠੇ ਬਚਨ 'ਬੋਲਣ' ਦਾ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸੋਹਾਗਣੀ ਪਿਰੁ ਰਾਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ॥
ਮਿਠਾ ਬੋਲਹਿ ਨਿਵਿ ਚਲਹਿ ਸੇਜੈ ਰਵੈ ਭਤਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ–31)

ਮੀਠਾ ਬੋਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ–853)

ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ ॥
ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ–1384)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਜੋ ਬੋਲੈ ਸੋਈ ਜਪੁ ਜਾਪੈ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 6/18)

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਨਿਵ ਚਲਣੁ ਹਥਹੁ ਦੇ ਕੈ ਭਲਾ ਮਨਾਏ। (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 8/24)

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਬੋਲ ਬੋਲਦੇ ਮਿਠਾ । (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 12/1)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਉਚਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਥਵਾ 'ਬਚਨ' ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ 'ਰਸ ਮਈ', 'ਮਿਠੇ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਿਮ ਰਸ' ਵਾਲੇ ਆਤਮਿਕ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ 'ਬਾਣੀ' ਨੂੰ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਅਥਵਾ 'ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਐਸੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਸਰਵਣ ਕਰਨ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ, ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ ਮਾਨਣ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ, ਸੰਗਤ ਕਰਨ, ਰਸ ਲੈਣ, ਰੰਗ ਮਾਨਣ ਅਤੇ 'ਜੀਅਹੁ ਜਾਣਨ' ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ 'ਬਾਣੀ ਰੂਪ' ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮੀਪਤਾ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਡਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–36)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੇਰੀ ॥
ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਹੋਵੈ ਪਰਮ ਗਤਿ ਮੇਰੀ ॥
ਜਲਨਿ ਬੁਝੀ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ਮਨੂਆ
ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਪਾਏ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ–103)

ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ–360)

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਤੁਮ੍ਾਰੇ ॥ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ–406)

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੀ ਪੂਰੀ ਬਾਣੀ ॥ ਪੂਰੈ ਲਾਗਾ ਪੂਰੇ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੀ ॥ (ਪੰਨਾ–1074)

7. ਨਿਗਾਹ ਦੀ ਸੰਗਤ :—

ਬਿਜਲੀ ਦਾ 'ਕਰੰਟ' (electric current) ਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਰੰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਪੁਆਇੰਟ (point) ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਬਲਬ' (bulb) ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਕਰੰਟ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (voltage) ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ 'ਬਲਬ' ਵਿਚੋਂ ਘੱਟ ਯਾ ਵੱਧ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਹਰ ਇਕ 'ਜੀਵ' ਦੇ ਅੰਤ੍ਰ–ਆਤਮੇ ਇਲਾਹੀ 'ਜੀਵਨ ਰੌਂ' (Divine current) ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਪਤੀ ਰਵਿ ਰਹੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ । ਇਹ ਇਲਾਹੀ ਜੀਵਨ–ਰੌਂ ਅਥਵਾ 'ਰੱਬੀ–ਜੋਤ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੁਆਇੰਟ ਸਾਡੀਆਂ 'ਅੱਖਾਂ' ਹੀ ਹਨ । ਇਸ ਜੋਤ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਦਾ–ਘਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਬਹੁਤ ਮੈਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਭੀ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇ ਮਨ 'ਨਿਰਮਲ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੀ 'ਜੋਤ' ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਤੀਖਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਨ 'ਕ੍ਰੋਧ' ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਡਰਾਉਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ, ਤਰਸ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਅਥਵਾ 'ਨਦਰ' ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ 'ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ' ਦੀ 'ਝਲਕ' ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਹੋਤਾ ਹੈ ਰਾਜ਼ ਏ ਇਸ਼ਕ ਓ ਮੁਹੱਬਤ ਕਾ, ਇਨਹੀਂ ਸੇ ਪਰਦਾ ਫ਼ਾਸ਼
ਆਂਖੇਂ ਜ਼ੁਬਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਗਰ ਬੇ–ਜ਼ੁਬਾਂ ਨਹੀਂ ।

ਮਲੀਨ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਡਰ, ਸ਼ੱਕ, ਸਾੜਾ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਘਿਰਨਾ ਤੇ ਵੈਰ–ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਅਤੇ

ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ' ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੁਆਰਾ ਹਮਦਰਦੀ, ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼ਰਧਾ, ਭਰੋਸਾ, ਪ੍ਰੇਮ, ਪ੍ਰੀਤ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਬਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਹੀ ਸਾਡੀ 'ਐਨਕ' ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੀ ਚੰਗੀ-ਮਾੜੀ 'ਝਲਕ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਇਕੋ 'ਸਤਹ' (wave length) ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਨਿਗਾਹਾਂ' ਦਾ ਮੇਲ ਯਾ 'ਸੰਗਤ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਖਿਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ 'ਮੇਲ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਹਾਵਣਾ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੋ 'ਸਤਹ' ਉਤੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਨਿਗਾਹਾਂ' ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ :—

ਅੰਤ੍ਰ-ਆਤਮੇ ਮੇਲ
ਆਤਮਿਕ ਸੰਗਤ

ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਸੌਦੇ, ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ, ਪ੍ਰੀਤ, ਪ੍ਰੇਮ, ਪਿਆਰ, ਪ੍ਰੀਤ-ਡੋਰੀ, ਚੁਪ-ਪ੍ਰੀਤ, ਇਸ਼ਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਐਸੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੀ ਇਕ 'ਤੱਕਣੀ' ਦੁਆਰਾ ਦੋ ਰੂਹਾਂ ਦੇ 'ਮੇਲ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਜੋ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਸੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-791)

ਕੁਰਬਾਣੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਮਨਿ ਮੇਲੀ ਕਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲੰਦੇ ।
(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 12/2)

ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ 'ਨਦਰਿ ਕਰਮ' ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਰਾਹੀਂ :—

ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
ਕੋਟ ਪਾਪ ਕਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਮਨ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿਚ ਖਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ।
ਮਨ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਉਚੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
'ਚੁਣੌਤੀ' ਵੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

'ਬਿਬੇਕ ਬੁਧੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
'ਹੁਕਮ' ਬੁਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਆਵਾਗਮਨ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਜਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ॥
ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ-8)

ਜਿਸੁ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੋ ਉਬਰੈ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-28)

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਰਸੀ ॥ (ਪੰਨਾ-273)

ਜਿਸ ਨੋ ਤੇਰੀ ਨਦਰਿ ਨ ਲੇਖਾ ਪੁਛੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ-961)

ਜਿਸ ਨੋ ਨਦਰਿ ਹੋਵੈ ਧੁਰਿ ਤੇਰੀ ॥
ਮਰੈ ਨ ਜੰਮੈ ਚੂਕੈ ਫੇਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ-1052)

ਜਿਸੁ ਊਪਰਿ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਕਰਤਾਰੁ ॥
ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੇ ਸਭਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-1139-40)

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖ੍ਹ ਅਵਲੋਕਨੁ ਕੀਨੋ ਦਾਸ ਕਾ ਦੂਖੁ ਬਿਦਾਰਿਓ ॥ (ਪੰਨਾ-681)

ਯੱਕ ਨਿਗਾਹੇ ਲੁਤਫ਼ਿ ਤੋ ਦਿਲ ਮੇ-ਬੁਰਦ ॥
ਬਾਜ਼ੁ ਮੇ ਦਾਰਮ ਅਜ਼ਾਂ ਈ ਇਹਤਿਆਜ ॥ (ਭਾ. ਨੰਦ ਲਾਲ ਗਜ਼ਲ ਨੰ. 16)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਮੇਲ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ 'ਜੀਵਾਂ' ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ, ਚੰਗੀ ਯਾ ਮਾੜੀ 'ਸੰਗਤ' ਅਨੁਸਾਰ, ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੁਆਰਾ 'ਮੇਲ' ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤ' ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ, ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

'ਇਸਤਰੀ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਇਕੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਭਾਵਨਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਿਗਾਹ ਦੁਆਰਾ 'ਸੰਗਤ' ਅਤੇ ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੋ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ :—

ਬੱਚਾ —'ਮਾਂ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਾਡ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਭਰਾ —'ਭੈਣ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਮਾਂ-ਬਾਪ —'ਬੇਟੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਦੇ ਹਨ ।
ਪਤੀ —'ਪਤਨੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਪਰਾਏ —'ਨਾਰੀ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ।

ਕਾਮੀ —'ਵਾਸ਼ਨਾਂ' ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੂਪ 'ਐਨਕ' ਦੇ ਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਯਾ ਜੀਵ ਨੂੰ :—

ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ।
ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ।
ਪਰਖਦੇ ਹਾਂ ।
'ਸੰਗ' ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।
ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।
ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।
ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ 'ਨਿਗਾਹ' ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ 'ਰੰਗਤ' ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਤੇ 'ਪ੍ਰਭਾਵ' ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਨ—ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਸਾਧਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਅਥਵਾ 'ਰਬ' ਪ੍ਰਤੀ ਭੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ—

ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ।
ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
'ਸੰਗਤ' ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਲਾਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ॥
ਜੇਹੀ ਮਨਸਾ ਕਰਿ ਲਾਗੈ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ-116)

ਸਤਿਗੁਰ ਨੋ ਜੇਹਾ ਕੋ ਇਛਦਾ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-302)

ਏਕ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਭ ਊਪਰਿ ਜੇਹਾ ਭਾਉ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ॥ (ਪੰ.-602)

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਨਿਗਾਹ' ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਦਾ ਅਸਰ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ 'ਅਸਰ' ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰਭਾਵ' ਆਪਣੇ ਮਨ, ਚਿਤ ਅਤੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ'

ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ 'ਦਰਸ਼ਨਾਂ' ਦੁਆਰਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇਉਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਚਨਾ ਸਿਖਾਈ ਹੈ—

ਤਿਸੁ ਚਰਣ ਪਖਾਲੀ ਜੋ ਤੇਰੈ ਮਾਰਗਿ ਚਾਲੈ ॥
ਨੈਨ ਨਿਹਾਲੀ ਤਿਸੁ ਪੁਰਖ ਦਇਆਲੈ ॥ (ਪੰਨਾ-102)

ਹਿਕ ਦੂੰ ਹਿਕਿ ਚਾੜੇ ਅਨਿਕ ਪਿਆਰੇ ਨਿਤ ਕਰਦੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾ ॥
ਤਿਨਾ ਦੇਖਿ ਮਨਿ ਚਾਉ ਉਠੰਦਾ ਹਉ ਕਦਿ ਪਾਈ ਗੁਣਤਾਸਾ ॥ (ਪੰਨਾ-703)

ਜਿਨ ਡਿਠਿਆ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਤਿਨ੍ ਸੰਗੁ ਜੀਉ ॥
ਸੰਤ ਸਜਨ ਮਨ ਮਿਤ੍ਰ ਸੇ ਲਾਇਨਿ ਪ੍ਰਭ ਸਿਉ ਰੰਗੁ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ-760)

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਕਛੁ ਘਾਲ ॥
ਦਰਸਨੁ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ-272)

ਜਿਨ ਹਰਿ ਗਾਇਆ ਜਿਨ ਹਰਿ ਜਪਿਆ
ਤਿਨ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਕਰਿ ਮਇਆ ॥
ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸੁ ਦੇਖਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਦੁਖੁ ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਗਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-1264)

ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਦੇਖਣਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ।
(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 28/7)

'ਨਿਗਾਹ' ਅਥਵਾ 'ਨਦਰਿ' ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਦੀ 'ਸਤਹ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ 'ਮੇਲ', 'ਸੰਗ', 'ਸੰਗਤ', 'ਪਰਸਨਾ', 'ਸਾਂਝ', 'ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ', ਬਿਉਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਚਲਦਾ............